

Marcin WOCHELSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-7235-3214

Historyczne i polityczne aspekty ukraińskiej drogi ku niepodległości

Streszczenie: Ukraina jako państwo położone w Europie Wschodniej i sąsiad Rzeczypospolitej Polskiej jest jej ważnym partnerem gospodarczym, jednak wiedza o najnowszej historii Ukrainy i przyczynach jej obecnej sytuacji geopolitycznej są na ogół nieznane. W tekście podjęto próbę zanalizowania determinantów mających wpływ na obecną sytuację geopolityczną Ukrainy. Przedstawiono zarys historii tego państwa, poczynając od jego początków poprzez dzieje opozycji politycznej w II połowie XX w., okres uniezależniania się od Związku Radzieckiego, aż do transformacji ustrojowej pierwszej połowy lat 90. XX w. W artykule rozważono także kwestię budowania tożsamości narodowej obywateli Ukrainy, sprawę przynależności i struktury etnicznej Półwyspu Krymskiego oraz wpływ zróżnicowania etnicznego mieszkańców na kształt sceny politycznej. Zajęto się również charakterystyką porównawczą przemian politycznych początku lat 90-tych, jakie zaszły w Rzeczypospolitej Polskiej i na Ukrainie. Ponadto zaznaczono wątek stosunku Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych do młodego państwa ukraińskiego w pierwszych latach jego niepodległości. Trudne dzieje oraz bardzo długi okres braku niezależnego państwa mają do dzisiaj znaczący wpływ na sytuację Ukrainy.

Słowa kluczowe: Ukraina, transformacja ustrojowa, niepodległość Ukrainy, historia Ukrainy, narodowość ukraińska

Wstęp

Ukraina jako państwo położone w Europie Wschodniej i sąsiad Rzeczypospolitej Polskiej jest jej ważnym partnerem gospodarczym oraz stanowi strefę buforową pomiędzy nią a Federacją Rosyjską. Oddziela również Rosję od Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO). Wielu jej obywateli przybywa na ziemię polskie, chcąc znaleźć tu pracę i godne warunki do życia. Jednak wiedza o najnowszej historii Ukrainy i przyczyny jej obecnej sytuacji geopolitycznej są na ogół nieznane. Nieposiadanie przez społeczeństwo świadomości istnienia obiektywnych

czynników (utrata państwowości w XIII w., przynależność ziem dzisiejszej Ukrainy do różnych i zmieniających się państw, trwająca od II połowy XVIII w. rusyfikacja oraz podporządkowanie ZSRR) determinujących losy Ukrainy na początku XXI w. może prowadzić do kształtowania się poglądów ksenofobicznych, niemających żadnego uzasadnienia merytorycznego.

Autor niniejszego artykułu jest przekonany, że sytuacja wewnętrzna państwa ukraińskiego i jego relacje z sąsiadami są nieodłącznie związane z wydarzeniami historycznymi. Horyzont czasowy opracowania został ograniczony do 1994 r., gdyż wówczas zakończyły się rządy Leonida Krawczuka, pierwszego demokratycznie wybranego prezydenta Ukrainy, jednocześnie kończąc pierwszy okres przemian. Prezentowany artykuł jest próbą odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Czy dzieje ziem wchodzących w skład dzisiejszej Ukrainy miały wpływ na kształtowanie się tożsamości narodowej Ukraińców?
- Czy różnice między wschodnią a zachodnią częścią Ukrainy miały wpływ na perspektywy jej rozwoju (zarówno gospodarczego, jak i postępu w budowaniu jednolitego społeczeństwa)?
- Jak przebiegała transformacja ustrojowa w latach 1989–1994 na Ukrainie i jakie były różnice w stosunku do procesów zachodzących w tym czasie w Polsce?

Podstawową metodą badawczą zastosowaną w artykule jest metoda analizy treści. Rozważania zawarte w badanych przez autora pozycjach literaturowych nie dały całościowego obrazu wpływu historii na sytuację Ukrainy, dlatego też niniejsza praca jest próbą wypełnienia tej luki. Podjęta problematyka wydaje się być szczególnie istotna w związku z kulturowymi i gospodarczymi związkami Rzeczypospolitej Polskiej z Ukrainą. W obliczu zmieniającego się świata niezbędne jest umacnianie dobrosąsiedzkich stosunków i przyjaznych relacji, aby w przyszłości obydwaj państwa były w stanie współpracować bez większych trudności i konfliktów.

Początków dzisiejszej Ukrainy szukać należy na południowych krańcach Rusi Kijowskiej. Kraj ten istniał od umownie przyjętego 862 r., w którym wódz Waregów (skandynawskich Wikingów) Ruryk przybył do Nowogrodu Wielkiego (Yekelchik, 2009, s. 22). W 882 r. książę nowogrodzki Oleg Mądry doprowadził do zjednoczenia księstw: nowogrodzkiego i kijowskiego, tworząc tym samym wczesnofeudalne państwo we wschodniej Europie ze stolicą w Kijowie. Miasto zostało najebrane i złupione przez Wielkiego Księcia Włodzimierskiego Andrzeja Bogolubskie-

go w 1169 r., a następnie przyłączone do Księstwa Włodzimierskiego ze stolicą we Włodzimierzu nad Kłajmą (Ibidem, s. 26). Pod koniec 1240 r. na skutek najazdu wojsk mongolskich dowodzonych przez Batu-chana gród kijowski spalono, zaś Księstwo Włodzimierskie utraciło niezależność polityczną na rzecz Złotej Ordy.

Od tego wydarzenia, aż do uzyskania pełnej niepodległości w 1991 r. Ukraina była podzielona między sąsiadów (Polskę, Litwę, Rosję, Węgry i Turcję – używając współczesnych określeń) i nie istniała jako samodzielne państwo. Tak długi okres podziałów i zmian podległości miał bardzo duży wpływ na kształtowanie się świadomości narodowej Ukraińców, rozwój języka narodowego oraz niewielką (jak na wielkość i liczebność tego narodu) obecność w polityce europejskiej.

Podobnie jak w innych regionach Europy, budzenie się ukraińskiej świadomości narodowej miało miejsce w XIX w., dopiero wówczas pojawiło się w oficjalnych (rosyjskich) źródłach określenie „Ukraina”, wcześniej bowiem było to ogólne pojęcie dotyczące terenów granicznych (krańców państwa) i nie było związane z jakimś konkretnym obszarem.

Język ukraiński przed XIX w. traktowany był jako dialekt języka rosyjskiego i dopiero 1837 r. (publikacja almanachu *Русалка Дністровая* – *Rusalka Dniestrowa*) przez tzw. Ruską Trójcę – Markijana Szaszkekwyca, Iwana Wahylewycza i Jakiwa Hołowackiego (Wilson, 2004, s. 107) uznaje się za próbę zapisu czystego języka ukraińskiego, natomiast określenie „Ukrainiec” spopularyzowane zostało na przełomie XIX i XX w.

Ziemie ukraińskie w czasie I wojny światowej

Na początku XX w. Ukraina była podzielona między Imperium Rosyjskie (około 82%) oraz Monarchię Austro-Węgierską. Ze swoim wielkim potencjałem żywnościowym (żyźne gleby pozwalały na dostarczanie 25% żywności dla Rosji) i liczną ludnością (pobór do wojska), stała się bardzo pożądanym celem działań zbrojnych w czasie I wojny światowej. Z jednej strony do walki stanęło Cesarstwo Rosyjskie, które chciało doprowadzić do zjednoczenia ziem słowiańskich i marzyło o podbiciu Galicji, Zakarpacia i Bukowiny (a więc pozostających poza ich władzą ziem ukraińskich), z drugiej strony Austro-Węgry chciały osłabić Rosję, zyskać dostęp do żywności i zasobów ludzkich oraz ewentualnie stworzyć państwo buforowe. Można powiedzieć, że pomimo intensywnych walk toczonych w czasie Wielkiej Wojny na terenach ukraińskich, sprawa

niepodległości Ukrainy nie zyskała szerszego rozgłosu w Europie, gdzie traktowana była jako wewnętrzna sprawa imperium rosyjskiego. Pojawili się jednak działacze niepodległościowi, którzy w przyszłości mieli wywierać istotny wpływ na życie polityczne.

Dynamika walki o niepodległość czy – w początkowym okresie – chociaż o pewną autonomię w ramach Rosji, uległa całkowitej zmianie wraz z obaleniem cara Mikołaja II Romanowa w marcu 1917 r. (Bruski, 2018). Podobnie jak w Rosji, tak i na Ukrainie, pojawili się zwolennicy utworzonego przez Dumę Państwową Imperium Rosyjskiego Rządu Tymczasowego oraz zwolennicy kontynuowania rewolucji. Natomiast największe znaczenie uzyskała dążąca do niepodległości ukraińska Centralna Rada powstała 17 marca 1917 r., w której skład weszli przedstawiciele głównych ukraińskich stronnictw (Towarzystwo Ukraińskich Postępowców, Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej oraz Ukraińskiej Partii Socjalistów Rewolucjonistów). Rada ta stała się załącznikiem parlamentu ukraińskiego, jednak nadmierny radykalizm, odrzucenie istniejących struktur państwowych i ciągle spory ideologiczne spowodowały paraliż i zaniedbanie prac fundamentalnych dla istnienia młodego państwa, czyli organizowania administracji i sił zbrojnych. Nastroje anarchistyczne pogłębiane były przez powracające z Galicji do Rosji rozbite i pozbawione dowództwa oddziały rosyjskie.

Niemcy negatywnie oceniając prace Rady wyraziły zgodę na dokonanie aresztowań wśród jej członków przez zbuntowane oddziały ukraińskie, a następnie na jej rozwiązanie 29 kwietnia 1918 r. Lęk przed zwycięstwem rewolucji doprowadził z kolei 24 kwietnia 1918 r. do zorganizowania Ogólnoukraińskiego Zjazdu Włościańskiego. Podczas jego trwania, z poparciem wojsk niemieckich, 29 kwietnia nowym władcą Ukrainy ogłoszono wielkiego właściciela ziemskiego, byłego generała armii carskiej, Pawła Skoropadskiego. Nadał on sobie tytuł hetmana, a w swoich rządach opierał się na ziemiaństwie, Rosjanach i przymierzu z państwami centralnymi, wobec czego szybko zniechęcił do siebie większość społeczeństwa. Specyfikę funkcjonowania Państwa Ukraińskiego (jak brzmiała oficjalna nazwa kraju wprowadzona przez P. Skoropadskiego) opisał w swojej książce Jarosław Hrycak: „Szkielet aparatu państwowego tworzyli rosyjscy urzędnicy oraz oficerowie starego systemu. Hetmańskie ministerstwa, sądy i inne instytucje państwowe pod nowymi rosyjskimi szyldami zachowały rosyjski charakter. Znany jest przypadek ogłoszenia strajku przez urzędników ministerialnych, byłych pracowników aparatu państwowego UNR, broniących języka ukraińskie-

go przed rusyfikatorskimi zapędami ministra.” (Hrycak, 2000, s. 134). Wobec kapitulacji Niemiec, 14 listopada 1918 r. hetman ogłosił przyłączenie Ukrainy do Rosji (białej, niebolszewickiej) na zasadach federacji, co spowodowało bunt i utworzenie konkurencyjnego rządu – Dyrektoriatu, składającego się częściowo z ludzi wchodzących w skład Centralnej Rady, który wezwał do obalenia rządów hetmańskich. Zebrane wówczas około 60-tysięczne siły po oblężeniu Kijowa trwającym od 21 listopada 1918 r. do opuszczenia go przez garnizon niemiecki 14 grudnia 1918 r. ogłosiły przywrócenie Ukraińskiej Republiki Ludowej. Władza Dyrektoriatu, nieposiadającego żadnych mechanizmów pozwalających na porządkowanie państwa, była początkiem trwającego przez cały 1919 r. chaosu, walk między lokalnymi atamanami, jednostkami bolszewickimi i białogwardyjskimi.

Nowym zagrożeniem stały się Ukraińskie Dywizje Radzieckie wspierane przez Armię Czerwoną, które 3 stycznia 1919 r. zdobyły Charków, ustanowiony niedługo potem siedzibą Tymczasowego Rządu Robotniczo-Chłopskiego i stolicą Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR). 25 stycznia 1919 r. Tymczasowy Rząd zatwierdził połączenie Ukrainy z Rosją na zasadach radzieckiej federacji, a 29 stycznia został przemianowany na Radę Komisarzy Ludowych USRR. W. Serczyk tak pisze o pierwszych decyzjach ukraińskiego rządu radzieckiego: „W lutym dokonano nowego podziału Ukrainy na gubernie. (...) Przywrócono większość zawieszonych w czasie rządów Skoropadskiego i Dyrektoriatu swobód obywatelskich, wprowadzono ośmiogodzinny dzień pracy oraz obowiązkowe ubezpieczenie pracujących. Armia Czerwona, działająca na Ukrainie i licząca wówczas 190 000 żołnierzy w kwietniu 1919 r. została podzielona na trzy armie. Utworzono Wojenną Flotę Dnieprzańską. Trwały prace nad odbudową floty czarnomorskiej.” (Serczyk, 2001, s. 273).

Ostateczny przebieg granic między Polską, USRR a Rosją Radziecką został ustalony w zawartym 18 marca 1921 r. w Rydze pokoju, gdzie Rzeczpospolita uznawała USRR jako jedyne państwo ukraińskie.

Można stwierdzić, iż omówiony okres, chociaż nie doprowadził do powstania niezależnego państwa ukraińskiego, był jednak kluczowy dla obudzenia świadomości narodowej i zwrócił uwagę pozostałych krajów europejskich na działania niepodległościowe Ukrainy – o ile bowiem dążenia takie były dostrzegane w przypadku Polski, o tyle naród ukraiński i jego starania były nowym zjawiskiem na mapie Europy. Jako że świadomość narodowa na Ukrainie była stosunkowo nowym zjawiskiem, nie

była ona jednolita: można mówić o najbardziej dojrzałej świadomości na terenie Galicji Wschodniej, tereny wschodnie z Donieckim Zagłębiem Węglowym były silnie zrusyfikowane i dość obojętnie traktowały postulaty narodowościowe, bardziej identyfikując się z Rosją niż z Ukrainą. Świadomość chłopstwa dopiero zaczynała się kształtować i była bardziej związana z lokalną wspólnotą niż nieco abstrakcyjną ideą państwa, co wpłynęło na podatność na hasła bolszewików obiecujących rozdzielenie wielkich majątków ziemskich.

Okres II wojny światowej

Ustalona w 1921 r. granica przetrwała aż do 17 września 1939 r., kiedy to Armia Czerwona wkroczyła na terytorium Polski zajmując 22 września Lwów. Podpisany 28 września Układ o przyjaźni i granicach między Niemcami i ZSRR ustalał granicę wzdłuż Bugu i Sanu, a 1 listopada Rada Najwyższa ZSRR zatwierdziła połączenie zdobytych terenów z USRR. Zapoczątkowało to szereg czystek na terenach zachodniej Ukrainy, szczególnie wśród inteligencji i urzędników oraz wzrost znaczenia istniejącej od 1929 r. podziemnej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Z organizacji tej wyodrębniły się dwie frakcje: OUN-B, pod kierownictwem Stepana Bandery oraz OUN-M, pod przywództwem Andrija Melnyka.

Organizacje te widziały szansę na odzyskanie niepodległości w ataku Niemiec na ZSRR, dlatego też były nastawione na współpracę z III Rzeszą. Kiedy doszło do niego 22 czerwca 1941 r., a ogłoszony tydzień później akt odnowienia państwa ukraińskiego został przez najeźdźców zlekceważony, OUN-B zaczęła tworzyć armię partyzancką (Ukraińska Powstańcza Armia – UPA) pod dowództwem Dmytra Klaczkiwskiego, która walczyła z partyzantką polską, bolszewikami i w mniejszym zakresie – z Niemcami. Proniemieckie nastawienie Ukraińców stało się dla Józefa Stalina pretekstem do ich prześladowania, a nawet rozważania przesiedlenia całego narodu ukraińskiego na Syberię.

Na mocy ustaleń przywódców Wielkiej Brytanii, USA i ZSRR zapadłych na konferencjach Wielkiej Trójki w Teheranie (1943 r.) i Jałcie (1945 r.), do Ukraińskiej SRR zostały włączone tereny Wołynia i Galicji Wschodniej ze Lwowem, na wschód od tzw. Linii Curzona, jednak zakończenie wojny nie doprowadziło do powstania niepodległego państwa a jedynie do zmiany granic, pozostawiając Ukrainę we władaniu ZSRR. Jedynym śladem istnienia jej na forum międzynarodowym był fakt po-

siadania odrębnego od przedstawicielstwa całego Związku reprezentanta w Organizacji Narodów Zjednoczonych (spośród republik radzieckich tylko Ukraińska SRR i Białoruska SRR posiadały swoich przedstawicieli – formalnie należały do ONZ od 24 października 1945 r.). Efektem II wojny światowej stało się więc, po raz pierwszy od XIII w. zjednoczenie większości ziem ukraińskich w jeden organizm, który choć nie był niezależnym państwem, to pozwalał budować jednolite społeczeństwo (Yekelchik, 2009, s. 211–212).

Dzieje Półwyspu Krymskiego

Istotnym z punktu widzenia najnowszej historii jest fakt przyłączenia do Ukraińskiej SRR w 1954 r. Półwyspu Krymskiego, który dotąd pozostawał pod zarządem Rosyjskiej Federacyjnej SRR. Ta decyzja miała związek z przypadającą wówczas trzechsetną rocznicą zawarcia ugody w Perejasławiu (Wilson, 2004, s. 155). Aby dobrze zrozumieć dzieje Półwyspu trzeba się cofnąć w czasie do I połowy XIII w., kiedy to zamieszkiwali go Słowianie oraz koczowniczy Połowcy. Podczas inwazji ord tatarsko-mongolskich Batu-chana na Europę, na Krym najechali władcy seldżuccy z Anatolii. Rezultatem ich najazdu było osiedlenie się znacznej ilości Turków na tym obszarze. Półwysep włączony do Złotej Ordy cieszył się znaczną samodzielnością i dobrobytem. Utworzenie Chanatu Krymskiego było wynikiem jej rozpadu w latach 1428–1430. W opisie Leszka Podhorodeckiego wyraźnie widać zróżnicowanie grup etnicznych zamieszkujących w owym czasie Krym: „W okresie panowania Złotej Ordy zaczęli napływać na Krym Tatarzy. W rezultacie północna część Półwyspu zamieszkała była przez różne ludy koczownicze, wyznające islam i mówiące dialektami tureckimi, południowa zaś – przez istną mozaikę narodowościową, z widoczną przewagą chrześcijan kilku wyznań.” (Podhorodecki, 2012, s. 13). Chanat Krymski funkcjonował do przegranej w 1774 r. wojny Imperium Osmańskiego z Rosją, wskutek czego stał się jej protektoratem. Carya Katarzyna II Wielka w 1778 r. zażądała przesiedlenia ludności chrześcijańskiej mieszkającej na Krymie na tereny Noworosji (dzisiejsza południowo-wschodnia Ukraina), tak aby na Półwyspie pozostali wyłącznie wyznający islam Tatarzy. W efekcie decyzji władczyni doszło do załamania gospodarczego, wybuchu powstania i ostatecznie aneksji Krymu przez Rosję w 1783 r. (Serczyk, 2004, s. 237–241).

W czasie II wojny światowej, po klęsce sił niemieckich i powrocie ZSRR na tereny Ukrainy w 1944 r. J. Stalin uznał, iż w czasie okupacji hitlerowskiej Tatarzy krymscy kolaborowali jako naród z III Rzeszą i zdecydował o deportacji ich wszystkich do Uzbekistanu, a na ich miejscu ulokował osadników rosyjskich. Tak więc na skutek zawirowań historycznych, z ludności słowiańskiej zamieszkującej Krym w okresie świetności Księstwa Włodzimierskiego nie pozostał nikt.

Jeszcze przed rozpadem Związku Radzieckiego ludność rosyjskojęzyczna zamieszkująca Krym zaczęła wysuwać żądania dotyczące autonomii oraz przejawiać ambicje niepodległościowe (Serczyk, 2001, s. 361). Doprowadziło to do powołania Krymskiej Autonomicznej SRR, utworzonej 12 lutego 1991 r. z terenu obwodu krymskiego z wyłączeniem Sewastopola, który miał pozostać nadal w USRR. Na Krymie stacjonowała ponadto radziecka Flota Czarnomorska. Jest to o tyle istotne, że po ogłoszeniu przez Ukrainę niepodległości sprawa jej potencjalnego włączenia w strukturę armii ukraińskiej spowodowała wzrost napięcia w relacjach rosyjsko-ukraińskich (Hrycak, 2000, s. 326–327). Dopiero zorganizowana w trybie pilnym narada prezydentów obydwu państw w połowie 1992 r. w Dogomyśle względnie uspokoiła sytuację. Jako że skonfliktowane strony nie były zainteresowane ani zbrojnymi starciami, ani też zrzeczeniem się swoich roszczeń, zawarto czasową ugodę. Podjęto decyzję o trzyletnim wspólnym zarządzaniu Flotą, zaś kwestię jej ostatecznej przynależności pozostawiono do rozstrzygnięcia maksymalnie w 1995 r. (Mironowicz, 2012, s. 50–51).

Historia najnowsza

Stopniowy rozpad struktur ZSRR oraz zmniejszenie kontroli nad społeczeństwem spowodowało powstawanie od około 1987 r. inicjatyw o charakterze demokratycznym, narodowościowym i proreformatorskim. Polityka Sekretarza Generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR) Michaiła Gorbaczowa dążąca do gospodarczej modernizacji kraju (pierestrojka) oraz zwiększenia jawności i przejrzystości działań władz państwowych (głasnost) z czasem doprowadziła do podjęcia przez poszczególne republiki radzieckie starań o uniezależnienie się od wpływów Kremla. Zmiany te miały różny charakter, zależący od m.in. struktury elit partyjnych danej republiki, jednak w każdej z nich był to kilkuletni proces. Pewnym przełomem było uchwalenie

przez Radę Najwyższą USRR 16 lipca 1990 r. Deklaracji o państwowej suwerenności Ukrainy. Serhy Yekelchuk pisze o niej w następujący sposób: „Ten symboliczny akt, potwierdzający w zasadzie niezależność republiki, nie oznaczał jeszcze ogłoszenia niepodległości. Było to raczej niewiążące oświadczenie o wyższości praw ukraińskich nad ustawami Związku Sowieckiego, dokument naśladowujący podobne deklaracje, przyjęte niedawno przez Rosję i inne republiki.” (Yekelchuk, 2009, s. 268).

M. Gorbaczow nie chciał rozpadu ZSRR i w latach 1990–1991 starał się przekonać republiki do zawarcia nowego traktatu regulującego funkcjonowanie Związku. Ostatecznie zamiar ten został pokrzyżowany przez pucz moskiewski (19–22 sierpnia 1991 r.), w wyniku którego utracił on rzeczywistą władzę, a droga do ogłaszania niepodległości przez kolejne republiki (niektóre, np. państwa nadbałtyckie uczyniły to już wcześniej) została otwarta (Leszkowicz, 2020). Ostatecznie Rada Najwyższa USRR przyjęła krótką deklarację niepodległości podczas specjalnego posiedzenia, 24 sierpnia 1991 r. Powstanie niepodległego państwa ukraińskiego musiał jeszcze potwierdzić naród w ogólnokrajowym referendum, zaplanowanym na 1 grudnia 1991 r. i mającym się odbyć razem z wyborami pierwszego prezydenta Ukrainy. W okresie pomiędzy deklaracją niepodległości a referendum ukraińskie media promowały wizję szybkiego wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia w wolnym państwie, przedstawiając Moskwę jako wyzyskiwacza ukraińskiego potencjału. Przy bardzo wysokiej frekwencji (84,2%), ponad 90% głosujących opowiedziało się za niepodległością Ukrainy (*25 lat...*, 2016). Warto dodać, że we wszystkich okręgach powyżej 50% obywateli poparło istnienie wolnego kraju, nawet na Krymie, gdzie zdecydowaną przewagę liczebną miała ludność rosyjskojęzyczna. Natomiast wybory prezydenckie wygrał już w pierwszej turze z poparciem ponad 61% Leonid Krawczuk, dotychczasowy przewodniczący Rady Najwyższej Ukrainy, a wcześniej sekretarz Komitetu Centralnego KPU ds. ideologii (Yekelchuk, 2009, s. 275–276). Ostatnim wydarzeniem formalnie potwierdzającym niepodległość Ukrainy był dokument podpisany przez przywódców trzech państw: Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna, Prezydenta Ukrainy Leonida Krawczuka oraz Przewodniczącego Rady Najwyższej Republiki Białorusi Stanisława Szuszkiewicza w Wiskulach (wieś położona w białoruskiej części Puszczy Białowieskiej, blisko granicy z Polską) w dniu 8 grudnia 1991 r. Umowa nazywana Układem białowieskim stwierdzała, że Związek Radziecki jako jedno państwo przestał istnieć, zaś były republiki

wchodzące w jego skład (już jako suwerenne kraje) powołują Wspólnotę Niepodległych Państw (WNP). W ciągu następnych kilku dni porozumienie zostało ratyfikowane przez organy ustawodawcze trzech państw założycielskich. Trzeba jednak zaznaczyć, że traktat ten nie oznaczał automatycznego wstąpienia republik postradzieckich do WNP i proces ten przeciągnął się aż do 8 kwietnia 1994 r., kiedy dokumenty akcesyjne ratyfikowała Republika Mołdawii. Ciąg wydarzeń, który doprowadził do powstania Ukrainy jako niepodległego państwa nie miał jednak charakteru rewolucji umożliwiającej odsunięcie od władzy byłych partyjnych aparatczyków (Wilson, 2004, s. 177–178). Nie przeprowadzono nowych wyborów do Rady Najwyższej – dokończyła ona kadencję upływającą dopiero w 1994 r. Przetrwał także rząd premiera Witolda Fokina, przyjmąwszy tylko nową nazwę – Gabinet Ministrów Ukrainy (funkcjonuje ona do dnia dzisiejszego).

By dobrze zrozumieć problemy, przed którymi stało młode państwo, trzeba poruszyć sprawę kondycji gospodarczej kraju. Już w 1990 r. dopłaty do nierentownych zakładów przemysłowych pochłaniały 45% dochodów republiki. Były to w zdecydowanej większości fabryki nastawione na produkcję zbrojeniową, które w momencie rozpadu ZSRR straciły potencjalnego klienta. Federacja Rosyjska z B. Jelcynem na czele nie potrzebowała już takich ilości sprzętu wojskowego, w dodatku mocno już przestarzałego. Obszar USRR był przez Sowietów industrializowany kilkadziesiąt lat wcześniej, stąd zakłady produkcyjne mocno już wówczas odbiegały od światowego poziomu techniki. Ponadto, aby zapobiec wzrostowi bezrobocia, premier W. Fokin cały czas dotował ukraiński przemysł. W odróżnieniu od działań przeprowadzanych w tym czasie w Polsce (tzw. Plan Balcerowicza, nazywany też „radykalną terapią szokową”), nie podjęto szybkiego procesu prywatyzacji, zaś rosnące dopłaty spowodowały dodruk pieniędzy bez pokrycia, a co za tym idzie hiperinflację, która w skali całego 1993 r. wyniosła aż 10200% (Hrycak, 2000, s. 323–324). Pod koniec 1992 r. premierem został Leonid Kuczma, wcześniej m.in. dyrektor Południowych Zakładów Budowy Maszyn w Dniepropietrowsku (obecnie Dniepr). Próbował on wprowadzić reformy gospodarcze, rozpocząć prywatyzację oraz wprowadzić zmiany w polityce monetarnej, jednak te działania spowodowały tylko oburzenie społeczne. Sytuację dodatkowo sparaliżowała podjęta przez górników z Donieckiego Zagłębia Węglowego (Donbasu) w połowie 1993 r. akcja strajkowa. W efekcie tych wydarzeń L. Kuczma ustąpił ze stanowiska premiera, zaś jego następcą Juchym Zwiahilski (dawny górnik z Donbasu) wycofał zmiany

zapoczątkowane przez swojego poprzednika i ponownie zwiększył dotacje państwowe dla zakładów przemysłowych i spółdzielni rolniczych. Skutkiem tego poważnego kryzysu gospodarczego był znaczny spadek poziomu codziennej egzystencji mieszkańców wszystkich obwodów państwa (Yekelchuk, 2009, s. 286–287). Narastały zaległości związane z wypłatami pensji i emerytur, brakowało towarów na półkach sklepowych. Przez pewien okres górnikom z obwodu donieckiego nie wypłacano pieniędzy, w zamian wydawano im wódkę. W tym momencie większość mieszkańców Ukrainy powróciła do wymiany barterowej i uprawiania ziemi w ogródkach, co pomagało zapewnić przetrwanie najtrudniejszego okresu. Antonina Kolodii tak opisuje czynniki mające wpływ na charakterystyczny wyżej okres: „Ukraina przeżyła bardzo głęboki kryzys gospodarczy, który trwał przez całe lata 90. ubiegłego wieku. Spowodowały go zarówno czynniki obiektywne (przede wszystkim zdeformowana struktura gospodarki, poziom zużycia funduszy strategicznych, uzależnienie od Rosji), jak i subiektywne – obiekty prywatyzacji trafiły w ręce ludzi, którzy postrzegali je jako środki własnego wzbogacenia się, a nie jako środki umożliwiające prosperowanie narodu.” (Kolodii, 2010, s. 31).

Podejmowane reformy były przeprowadzane przez osoby tak naprawdę nimi niezainteresowane, przedkładające własne zyski nad dobro kraju. W tym okresie nastąpiła tzw. oligarchizacja elit politycznych na Ukrainie, polegająca na przejmowaniu przez byłych wysoko postawionych członków KPU kombinatów i zakładów produkcyjnych oraz prowadzeniu, nie zawsze zgodnych z prawem, interesów celem zdobycia ogromnych fortun i podporządkowania gospodarki kraju swoim imperiom biznesowym. Była to w rzeczywistości jedyna, choć bardzo wąska grupa obywateli, która zyskała na kryzysie gospodarczym pierwszej połowy lat 90. XX w. (Hurska-Kowalczyk, 2015).

Inną kwestią wartą omówienia są też relacje młodego państwa z Europą Zachodnią i Stanami Zjednoczonymi. Choć sąsiedzi Ukrainy na ogół pozytywnie zareagowali na nawiązywane z młodym państwem relacje, to jednak nie włączyli go w struktury mające na celu przystąpienie do Unii Europejskiej. Właściwie w latach 1991–1994 Wspólnota Europejska nie wykazywała większego zainteresowania sprawą ukraińską. Prezydent USA George Herbert Walker Bush starał się utrzymywać pozytywne relacje z Rosją kierowaną przez B. Jelcyna, uważając ją za gwaranta bezpieczeństwa i stabilności politycznej na obszarze postsowieckim (*Ukraine...*, 2008). Jeszcze przed przyjęciem przez Radę Najwyższą deklaracji niepodległości, będąc w podróży do ZSRR, prezydent G. H. W. Bush

zatrzymał się w Kijowie i 1 sierpnia 1991 r. skierował do niej orędzie, przestrzegające przed nadmiernym radykalizmem opartym o ukraiński nacjonalizm. Wprost użył następujących słów: „Yet freedom is not the same as independence. Americans will not support those who seek independence in order to replace a far-off tyranny with a local despotism. They will not aid those who promote a suicidal nationalism based upon ethnic hatred.” (G. H. W. Bush, 1991). Dał tym samym do zrozumienia, że nie popiera ukraińskich dążeń niepodległościowych, w trosce o utrzymanie dobrych stosunków z ZSRR.

Porównanie polskiej drogi do suwerenności i ukraińskiej drogi do niepodległości

Aby zrozumieć procesy, które doprowadziły państwo ukraińskie do wstąpienia na drogę demokratyzacji, należy sobie uświadomić fundamentalne różnice w ich przebiegu pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą. W Polsce przed 1989 r. (uznawanym za początek demokratycznych przemian), od prawie 20 lat funkcjonowała konstruktywna opozycja (m.in. Komitet Obrony Robotników, Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Karta 77) oraz masowo popierany przez społeczeństwo ruch związkowy (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”, liczący na początku lat 80. XX w. ok. 9–10 milionów członków), posiadający wysoki poziom kapitału intelektualnego i gotowy w każdej chwili przejąć władzę. Choć w Ukraińskiej SRR już od lat 50. XX w. pojawiały się ugrupowania prezentujące odmienne poglądy polityczne i gospodarcze (mające oczywiście charakter opozycji pozaparlamentarnej i nielegalnej), np. Zjednoczona Partia Wyzwolenia Ukrainy, Ukraiński Komitet Narodowy czy Ukraiński Związek Robotniczo-Chłopski, to jednak były one nieliczne i nietrwałe, bowiem szybko rozpracowywał je sowiecki aparat bezpieczeństwa, a ich członków zatrzymywano i skazywano w pokazowych procesach sądowych. Należy wspomnieć, że te organizacje funkcjonowały praktycznie tylko w obwodach zachodnich, gdzie większość mieszkańców stanowili etniczni Ukraińcy. Także poza granicami Ukrainy działały partie reprezentujące zarówno „rząd na wygnaniu” w postaci trzech odłamów OUN, jak i całe spektrum polityczne od prawicowo-monarchistycznego Związku Patriotów Hetmańskich, prawicowego Sojuszu dla Wyzwolenia Ukrainy, centrowych Ukraińskiej Partii Rewolucyjno-Demokratycznej, Ukraińskiego Narodowego Sojuszu Demokratyczne-

go i Ukraińskiego Narodowego Związku Państwowego, aż po lewicową Ukraińską Partię Socjalistyczną, jednak realny wpływ na sytuację w kraju miały niewielki (Raport CIA, 1972).

Warto też zwrócić uwagę na działalność w latach 60. i 70. XX w. tzw. dysydentów. Byli to głównie artyści i pisarze, chcący poprzez swoją twórczość zwrócić uwagę na niedoskonałości ustroju. Nie mieli oni jednak na celu rozniecenia rewolucji czy wprowadzenia znaczących zmian w obozie władzy, domagali się raczej sektorowych usprawnień w sferze politycznej i gospodarczej (Romaniuk, 2015, s. 9–10). Działalność tych ludzi, choć nielicznych, stanowi bezsprzeczny dowód na istnienie w społeczeństwie ukraińskim idei sprzeciwiających się oficjalnemu kierunkowi rządów KPZR. Jednak tak naprawdę dopiero w związku z przywoływaną już wcześniej polityką jawności (głasność), wprowadzoną przez M. Gorbaczowa oraz katastrofą w Czarnobylu, powoli zaczęto poruszać w prasie „niewygodne” dla moskiewskiej propagandy tematy i problemy. Z początku podejmował je Związek Pisarzy w swoim piśmie „Literaturna Ukraina”, zaś pierwszym szeroko działającym podmiotem społecznym było Ukraińskie Towarzystwo Językoznawcze im. Tarasa Szewczenki (powstałe w lutym 1989 r.). Ostatecznie największą organizacją okazał się Ludowy Ruch Ukrainy na rzecz Przebudowy (na kongresie we wrześniu 1989 r. miał on już ponad 280 tysięcy członków). Anatolij Romaniuk opisuje jego powstanie w następujący sposób: „W dniach 8–10 września 1989 r. odbył się w Kijowie zjazd założycielski Ludowego Ruchu Ukrainy. W jego pracach wzięło udział 1109 delegatów i prawie 300 zaproszonych gości, w tym 33 deputowanych Rady Najwyższej ZSRS. Na zjeździe oficjalnie ogłoszono utworzenie masowej organizacji społeczno-politycznej Ludowy Ruch Ukrainy na rzecz Przebudowy, przyjęto jej program i statut. Program głosił budowę na Ukrainie demokratycznego i humanitarnego społeczeństwa, ludowładztwa, rozwój dobrobytu narodu i stworzenie warunków do godnego życia, odrodzenia narodu i tworzenia suwerennego państwa.” (Romaniuk, 2015, s. 12). Problemem w zdobywaniu przez to ugrupowanie masowego poparcia było jednak zróżnicowanie etniczne i językowe mieszkańców USRR. Program Ruchu opierał się na narracji patriotycznej, która znajdowała poparcie wśród etnicznych Ukraińców mieszkających w zachodniej i centralnej części kraju, natomiast w gęściej zaludnionych wschodnich i południowych regionach republiki, gdzie dominowała ludność rosyjskojęzyczna, z oczywistych względów nie mogła ona znaleźć w postulatach Ruchu przekonujących dla siebie argumentów.

Zakończenie

Celem niniejszego artykułu było wykazanie, jak wielką rolę w dzisiejszej pozycji geopolitycznej Ukrainy odgrywają skomplikowane procesy historyczne, które ją ukształtowały. Kwestia ta była analizowana pod kątem politycznym i historyczno-społecznym. Wielowiekowy brak zorganizowanej tożsamości ukraińskiej oraz świadome jej niszczenie przez władze carskiej Rosji, a później przez Sowieców, uniemożliwił wykształcenie jednorodnego i skonsolidowanego wokół idei narodowej społeczeństwa. Uzyskanie niezależności przez Ukrainę nie zakończyło jej problemów, a raczej uwidoczniło istnienie nowych, związanych z przestarzałą gospodarką, brakiem woli jej szybkiej modernizacji i uzależnieniem od Federacji Rosyjskiej, która pomimo nawiązania formalnych stosunków dyplomatycznych od początku uznaje ją za strefę swoich wpływów. Widoczne jest wynikające z uwarunkowań dziejowych zróżnicowanie etniczne występujące na jej terytorium, przekładające się na skrajnie różne preferencje światopoglądowe i polityczne między częścią południowo-wschodnią, widzącą swoją przyszłość w sojuszu z Rosją, a częścią zachodnią, pragnącą budować nowoczesne, demokratyczne społeczeństwo i bardziej wiązać się z Unią Europejską i Paktem Północnoatlantyckim. Diametralnie inny rozwój ekonomiczny w stosunku do Polski jest efektem braku przeprowadzenia reform gospodarczych, przebudowy struktury administracji państwowej oraz zaniedbania wytworzenia nowych elit politycznych, niemających powiązań z systemem radzieckim. Trzeba jednak pamiętać, że w Polsce już od początku lat 70. XX wieku istniała silna opozycja polityczna i intelektualna, do której wytworzenia na Ukrainie nie dopuścili rządzący z ramienia KPU. Choć minęło już 28 lat od ogłoszenia niepodległości, trudno mówić o zakończeniu budowy stabilnego, silnego i nowoczesnego państwa, jakim chciałaby być Ukraina.

Bibliografia

- Bush G. H. W. (1991), *Chicken Kiev speech*, Wikisource, https://en.wikisource.org/wiki/Chicken_Kiev_speech, 28.12.2019.
- Bruski J. J. (2018), *Dlaczego Ukraińcom w 1918 roku nie udało się wywalczyć niepodległości?*, „Polityka” z dnia 24.02.2018 r.
- Hrycak J. (2000), *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin.

- Hurska-Kowalczyk L. (2015), *Proces „oligarchizacji” systemu partyjnego Ukrainy*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, t. 15.
- Jakowenko N. (2011), *Historia Ukrainy do 1795 roku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kolodii A. (2010), *Trajektoria demokratycznego przejścia na Ukrainie*, w: *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty*, red. A. Antoszewski, A. Kolodii, K. Kowalczyk, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław.
- Leszkowicz T. (2020), *Anty-pucz moskiewski 1991 roku: opór przeciwko reanimacji ZSRR*, hist-mag.org, <https://histmag.org/Anty-pucz-moskiewski-1991-roku-opor-przeciwko-reanimacji-ZSRR-20256>, 27.02.2020.
- Leusz M. (2009), *Transformacja demokratyczna współczesnej Ukrainy*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, t. 3.
- Marciniak W. (2004), *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Arcana, Kraków.
- Mataczyński T. (2014), *Przebieg restrukturyzacji gospodarki Ukrainy w okresie transformacji – przyczyny niepowodzeń*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 176/14.
- Mironowicz E. (2012), *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990–2010*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok.
- Piotrowski J. (2015), *Przemiany niepodległościowe na Ukrainie w świetle polskiej publicystyki w latach 1988–1994*, „Świat idei i polityki”, t. 14.
- Podhorodecki L. (2012), *Chanał Krymski. Państwo koczowników na kresach Europy*, Bellona Spółka Akcyjna, Warszawa.
- Pogorzelski P. (2014), *Barszcz ukraiński*, Grupa Wydawnicza Helion, Gliwice.
- Raport CIA o kryptonimie QRDYNAMIC*, cia.gov, [https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/QRPLUMB%20%20%20VOL.%20%20%20\(DEVELOPMENT%20AND%20PLANS,%201970-78\)_0017.pdf](https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/QRPLUMB%20%20%20VOL.%20%20%20(DEVELOPMENT%20AND%20PLANS,%201970-78)_0017.pdf), 27.02.2020.
- Romaniuk A. (2015), *Ewolucja opozycji politycznej na Ukrainie*, „Politeja”, nr 2 (34/1).
- Serczyk W. (2001), *Historia Ukrainy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław.
- Serczyk W. (2004), *Katarzyna II*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław.
- Stępień-Kuczyńska A. (2016), *Michaił Gorbaczow a idea i praktyka pieriestrojki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ukraine Hopes for Bush's Support in NATO Bid*, Dw.com, <https://www.dw.com/en/ukraine-hopes-for-bushs-support-in-nato-bid/a-3227758>, 26.02.2020.
- Wilson A. (2004), *Ukraińcy*, Świat Książki, Warszawa.
- Wóycicki K. (2019), *Krótką historia UPA dla Polaków*, Pracownia Wydawnicza Andrzej Zabrowarny, Zalesie Górne.

Yekelchyk S. (2009), *Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

25 lat temu 90,92 proc. Ukraińców w referendum potwierdziło niepodległość swojego państwa, zik.ua, https://zik.ua/pl/news/2016/12/01/25_lat_temu_9092_proc_ukraicw_w_referendum_potwierdzio_niepodlego_1001017, 24.02.2020.

Historical and political aspects of Ukrainian Way to Independence

Summary

Ukraine as a country located in Eastern Europe and a neighbour of the Republic of Poland is its important economic partner, however, knowledge about the recent history of Ukraine and the reasons for its current geopolitical situation are generally unknown. This article attempts to analyze determinants influencing current geopolitical situation of Ukraine. Short history of this territory has been shown from its very beginning to structural transformation of first half of nineties XX c., including political opposition and the process of gaining independence from Soviet Union. The article touches the problem of rebuilding of national identity of ukrainian citizens showing key differences with Crimea and its influence on political scene. Differential characteristic of transformational processes in Poland and in Ukraine is also included. Attitude of EU and USA to Ukrainian independence is also explored. Difficult history and long lack of independent state have significant influence on Ukrainian condition.

Key words: Ukraine, political transformation, independence of Ukraine, history of Ukraine, ukrainian nationality

Informacja o autorze

Marcin Wochelski (marwoc1@st.amu.edu.pl) – absolwent bezpieczeństwa narodowego, obecnie student studiów magisterskich na kierunku politologia na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: stosunki społeczno-polityczne na Ukrainie, historia Ukrainy, transformacja ustrojowa na obszarze postradzieckim.